

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

VÁLTOZÁSOK A CSALÁD TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI SZEREPÉBEN

Néhány évtizeddel ezelőtt, a 20. század derekán az a nézet uralkodott a család szerkezetét, működését vizsgáló kutatók körében, hogy a család intézménye elveszítette funkcióinak jelentős részét Európában és Észak-Amerikában és csupán három feladata maradt a társadalom egésze, valamint a családtagok szempontjából: a gyermekszülés, azaz a népesség utánpótlása, a kisgyermek szocializálása és a családtagok érzelmi életének szabályozása, feszültségeik kezelése.¹ Megszűntek gazdasági funkciói a kisüzemi termelés elsorvadásával, az otthon és a munkahely teljes elkülönülésével; átvette a családtól az iskola, a szervezett oktatás a 6–7 éves és idősebb gyermekek nevelését és képzését; visszaszorult gondozó tevékenysége, mert a család betegeinek, önmagukat ellátni képteleneknek ápolása az egészségügyi hálózat és a szociális intézmények feladata lett; és végül nincs rá szükség az öregek eltartása szempontjából sem a társadalombiztosítás széles körű kiterjesztésével, általánossá válásával. E változások a gazdasági, társadalmi fejlődés következményei és előreláthatólag visszafordíthatatlanok – állapították meg a nyugati családszociológia neves képviselői.

A szocialista országokban azok a gazdasági és társadalmi változások, amelyek leginkább hatottak a család alakulására, gyorsabban és radikálisabban mentek végbe, mint a nyugati országokban. Így néhány év alatt tömegessé vált a házas nők otthonon kívüli munkavállalása, gyorsan megtörtént a családi kisüzemek felszámolódása, felgyorsult az urbanizálódás és falukból az elvándorlás, és számos jele volt a hagyományos értékrend meggyengülésének. A makrotársadalmi átalakulás mégsem változtatta meg a családokat úgy, hogy azok megfelelték volna a nyugati családszociológusok modelljének. Ezt hamarosan jelezték a 60-as években meginduló magyar családszociológiai kutatások,² melyek megállapították, hogy a funkciók leadása csak részlegesen ment végbe. A termelő funkció ugyan a családok zömében megszűnt, de a fogyasztás, a jövedelemmel való gazdálkodás továbbra is családi keretek között zajlott, a tárgyi ismeretek forrása az iskola lett, viszont ezen intézmény állandóan igényelte a családok közreműködését feladata elvégzéséhez, az orvosi, a kórházi ellátás az egész népesség számára hozzáférhetővé vált és döntő tényezője lett a betegségek gyógyításának, kezelésének, de az ápolás, a betegellátás nagyrészt továbbra is a betegek családtagjaira hárult. Nem szűnt meg a családok szerepe az öregek anyagi ellátásában sem: a leg-

alacsonyabb nyugdíjasok, elsősorban az özvegyek, ugyancsak rászorultak családtagjuk anyagi támogatására.

Nagyjában a magyar családszociológiai kutatások megindulásával egyidőben számos nyugati vizsgálat is azt találta, hogy a családok funkció vesztése közel sem olyan fokú, mint azt korábban vélték, másrészt pedig, hogy a fennmaradó funkciók ellátása távolról sem kielégítő. Ez utóbbi különben a magyar családok esetében is igaz, gondoljunk csak a népesség reprodukciójához nem elegendő gyermekvállalásra; a problematikus magatartású gyermekek növekvő számára, ami nagyrészt abból adódik, hogy a családok nem adja meg a fejlődéshez szükséges biztonságot; az emelkedő válási gyakoriságokra, melyek jelzik, hogy a mai családok legalább annyira feszültség teremtők, mint amennyire feszültség oldók.

Az utolsó tizenöt évben számottevő változásoknak lehettünk tanúi a magyar családok struktúráját és működését tekintve. A változások részben a korábbi tendenciák folytatódását jelentették, másrészt azokkal ellentétesek voltak. Az előbbihez sorolható a családok fokozott instabilitása, amely ma már olyan mértékű, hogy a ma megkötött házasságok közül két-ötödénél várható, hogy azok a bíróság előtt érnek véget, az utóbbiakhoz pedig a családok termelői funkcióinak újrakedése, az otthon és a keresőmunka újbóli kapcsolódása, amelyről a továbbiakban elsősorban szólni kívánok.

A családi termelés felújulása szempontjából a döntő makrogazdasági változás a háztáji gazdálkodás fellendülése, a kisegítő gazdaságok számának növekedése volt. Ennek eredményeként az 1970-es évek első felére a háztartások több mint fele mezőgazdasági termelést folytatott, mint azt a Központi Statisztikai Hivatal *Mezőgazdasági összeírása* kimutatta. Ebben azóta sem következett be változás.

A családok kisüzemi mezőgazdasági termelése jelentős növekedést hozott a családok jövedelmében: nagyrészt ennek volt köszönhető, hogy a hatvanas évek második felétől fogva a tartós fogyasztási cikkek országszerte elterjedtek, azaz a családok zöme meg tudta venni azokat a javakat, amelyeket a fejlődő gazdasági élet tömegesen nyújtott. Könnyebbé vált a háztartási munkák végzése, megnövekedett a szórakozás lehetősége és az autó elterjedésével nagyobb lett a családok mozgási tere. Mindez viszont a munkavégzésre fordított idő tetemes emelkedésével járt.

A Központi Statisztikai Hivatal 1976/77. évi időmérleg vizsgálatának adatai lehetővé teszik, hogy a háztáji és kisegítő gazdaságokban végzett munka tartamát pontosan lemérjük.³ A vizsgálat megfigyelési egységei az egyének voltak, de az egyének családi állapotára vonatkozó adatok alapján következtetéseket vonhatunk le a család szerepére is e termelésben.

*Háztáji és kisegítő gazdaságban végzett munka percben,
családi állapot és nemek szerint*

	Évi átlagos nap	
	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	29	15
Házias	72	60
Özvegy, elvált	61	46
Összesen:	63	53

Az adatok szerint a családi állapot döntő tényező abban, hogy ki milyen mértékben vesz részt e mezőgazdasági termelésben. A házias férfiak két és félszer annyi időt fordítanak e munkára mint a nőtlenek, a férjezett nők pedig négyszer annyit mint a hajadonok.

E különbségek részben azzal függenek össze, hogy más az egyes családi állapot szerinti kategóriák korösszetétele. A kor ugyanis lényeges differenciáló tényező: legalacsonyabb a vizsgált tevékenység átlagos ideje a fiatalok, a 15–29 évesek körében, majd erősen emelkedik és a legmagasabb a nyugdíjkorhatár felettiéknél.

*Háztáji és kisegítő gazdaságokban végzett munka percben,
korcsoport és nemek szerint*

	Évi átlagos nap	
	Férfi	Nő
15–29	27	21
30–39	48	42
40–59	72	62
60–69	117	80

Differenciáló tényező még a háztartásban levő gyermekek száma is: a növekvő gyermekszámmal nagyobb lesz a háztáji aktivitás is. A három változót — életkort, családi állapotot és gyermekszámot — együtt figyelembe vevő feldolgozások azt mutatják, hogy nőknél a háziasok minden korcsoportban többet dolgoznak a családi gazdaságban mint az egyedülállók, a férfiaknál viszont ez csak a legfiatalabb korcsoportra áll.

Az aktív keresők által a háztáji, kisegítő gazdaságokban végzett munka percben, nem, korcsoport, összevont családi állapot és a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerint

Évi átlagos nap

	15—29	Férfi 30—39 éves	40—59	15—29	Nő 30—39 éves	40—59
<i>Egyedülálló gyermek nélküli</i>	21	62	82	10	5	18
<i>Házasság gyermek nélküli</i>	46	24	60	9	31	41
<i>egygyermekes</i>	36	44	62	24	31	51
<i>két- és több- gyermekes</i>	44	55	77	44	49	80

Magától értődően eltérő mértékben nyílik lehetősége a családoknak kisüzemi mezőgazdasági termelésre lakóhelyük település típusától függően. A Budapesten élők átlagosan naponta 5, a községekben élők 93 percet töltenek ilyen munkával; figyelemre méltó, hogy e munkákra fordított idő a vidéki városokban lakóknál is 29 perc.

A háztáji gazdálkodás ritkán jelenti azt, hogy a családtagok közösen, egyidejűleg tevékenykednének gazdaságukban. Tipikus az, amikor napközben a feleség látja el az állatokat, végzi a kerti munkát, míg a férj — akit többnyire az ipar, a közlekedés, egyéb szolgáltatási ágak foglalkoztatnak — főfoglalkozásként végzett munkája után kapcsolódik be a családi termelésbe, s intézi el a rá váró feladatokat. A családi gazdálkodás így nem növeli meg feltétlenül a családtagok együttlétét és mégis van integráló funkciója. A családi termelés megtervezése, a munkák megszervezése, a termékek felhasználásának eldöntése mind együttműködést igényel és fokozza a családtagok közötti kommunikációt. A nagyobb integráció viszont nem jelenti, hogy nagyobb lenne a családi harmónia és ritkább lenne a konfliktus, mint azokban a családokban, ahol nincs termelés. A termelő, gazdálkodási feladatok maguk és érdekelletéket támasztanak, súrlódásokat, összeütközéseket okoznak. Ezzel szemben megnő a közös érdek, mely a családhoz való tartozásból adódik és ezáltal erősödik az összetartozás tudata is.

A korcsoportonkénti és családi állapot szerinti időmérleg adatokból arra lehet következtetni, hogy a serdült gyerekek mérsékelten vesznek csak részt a családi termelésben. A családi gazdaságban végzett munka a férj, a feleség, valamint a velük együtt élő öreg szülők dolga. A hetvenes évek folyamán nem következett be lényeges változás ahhoz a helyzethez képest, amelyet Sas Judit talált az 1960-as évek végén Békés megyében.⁴ Szerinte a gyerekek kimaradása a családi termelésből abból adódott, hogy a szülők nem is törekedtek arra, hogy bevonják gyermekeiket a családi feladatok ellátásába, mintegy meg akarták azokat kímélni attól. Valószínű, hogy ez a motiváció ma is erős. Viszont abból, hogy a hetvenes évek második felében a 30—39 éve-

sek erőteljesen bekapcsolódtak a háztáji gazdálkodásba, arra lehet következtetni, hogy a fiatalabb generáció nem szakított végleg a családi gazdálkodással, hanem követi a szülők példáját, amint megházasodik és a család eltartásához, magasabb életszínvonal biztosításához szüksége lesz a többlet jövedelemre. Van tehát kontinuitás a családok gazdálkodásában, de ehhez nem párosul többé a gazdálkodási ismereteknek, a munkamorálnak olyan családon belüli átadása, mint amilyen a régi paraszti családokat jellemezte.

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején újabb gazdaságpolitikai változások következtek be, melyek ugyancsak felelevenítették a családok termelői funkcióit. Megnövekedett a szerződéses, vagy a teljesen magán szektorba tartozó kisipari, de főleg kiskereskedelmi, szolgáltatási egységek száma, amelyekben férj és feleség együtt dolgozik a vállalkozás sikere érdekében. Ez a gazdasági változás sokkal kevesebb családot érintett eddig, mint a háztáji, kiegészítő gazdaságok fellendülése, viszont ezekben már a közös tevékenység is jellemző, a házastársi kapcsolat szempontjából megszűnik az otthon és a munkahely éles különválása. Egyes munkahelyi feladatok megbeszélése állandó témája lesz az otthoni életnek is.

Még nincsenek tudományos igényű vizsgálatok ezen családok életéről, de a be nyomások arra engednek következtetni, hogy e családi termelésből is kimaradnak a gyerekek. A vállalkozó szülők gyermekeiknek magasabb iskolai végzettséget kívánnak adni, mindenekelőtt és a családi munkába nem vonják be a gyerekeket, nehogy az hátráltassa azokat a cél elérésében. Nem tapasztalható az a munkával való nevelés, ami egykor jellemezte a kisiparos, kiskereskedő családokat. Ebben biztos szerepe van annak is, hogy az egykori kisiparos, kiskereskedő kötődött boltjához és azt is szerette volna továbbadni, ezzel szemben a mai vállalkozások még nagyon újkeletűek és jövőjük is bizonytalan ahhoz, hogy szerepet kapjanak a szülőknek gyermekük jövőjére vonatkozó elképzeléseiben.

Vajon átmeneti jelenség e a családi termelés újraélése, a munkahely és az otthon teljes vagy részleges összekapcsolódása, elkanyarodás e ez a fejlődés fő irányától, amely végül nem hagyhat teret az ilyen típusú kisüzemi gazdasági egységeknek? Néhéz határozott választ adni e kérdésre, de mindenesetre számos jel arra mutat: nem biztos, hogy a technika legújabb találmányait felhasználó gazdasági fejlődés nem nyújt továbbra is lehetőséget a családi gazdálkodások számára.

Az utóbbi években ismételten olvashattunk arról, hogy a legfejlettebb technikát alkalmazó országokban egyes vállalatok lehetővé tették szellemi munkát végző alkalmazottaiknak, hogy otthon dolgozzanak, állandó interaktív kapcsolatban a „központtal”. A munkának ilyen széttelepítése, a megfigyelések szerint, növeli annak hatékonyságát és kedvezően hat a dolgozók közérzetére. Ma még elsősorban a szellemi munkáknál található az otthoni munka ezen újjáélése, de nem kizárt, hogy a bedolgozó családi kisüzemek, amelyek ma sem ismeretlenek, tovább éljenek és a fizikai munka esetében is alkalmat nyújtsanak az otthoni, családi környezetben való munkavégzésnek.

Magyarország esetében még nem a technikai fejlődés legújabb vívmányai azok,

amelyek miatt az elkövetkező egy-két évtizedben számolni lehet a családi termelés, az otthoni munka fennmaradásával. Nálunk inkább az nyújt lehetőséget a kistermelők számára a jövőben is, hogy a nagyüzemi szervezetek egyes termékekkel, szolgáltatásokkal nem tudják folyamatosan kielégíteni a fogyasztók igényeit — és amennyiben a gazdaságpolitika erre lehetőséget nyújt — a kistermelők saját és családjuk erőforrásait mozgósítva bekapcsolódhatnak az árutermelésbe, kiskereskedelembe, szolgáltatásokba.

Ismételten elhangzik az a megállapítás, hogy a családi gazdaságok, vállalkozások a családtagok energiájának kíméletlen kizsákmányolásán alapulnak. A családi termelésben végzett munka után alig marad idő másra és a hajsza előbb-utóbb tönkreteszi az emberek egészségét és családi közösségét is.

Nincsenek olyan vizsgálatok, amelyek eredményei alapján megerősíteni vagy cáfolni lehetne ezen megállapítás helyességét. Csupán az időmérleg vizsgálatok adatai azok, amelyek legalább arról tájékoztathatnak bennünket, hogy a családi gazdálkodást folytatók napi 24 órája miben különbözik azokétól, akik nem végeznek ilyen munkát, mi az ami leszűkül vagy elmarad.

A Központi Statisztikai Hivatal 1976/77. évi vizsgálatának adatai alapján összehasonlítható az időmérlege azoknak, akiknek háztartása rendelkezik megművelt földterülettel vagy folytatnak kisgazdasági állattartást, azokéval, akik nem gazdálkodnak.

Az első, ami a gazdálkodó és nem gazdálkodó személyek adatainak összehasonlításakor szembe ötlik az, hogy a személyi fiziológiai szükségletek kielégítésére fordított idő mennyisége nem csökken a családi termelés következtében, nincs például érdemleges különbség az alvási időben. Más időmérleg vizsgálatok is azt mutatták, hogy a fiziológiai szükségletek kielégítésére fordított idő nem rugalmas, ellenáll a különféle más tevékenységek növekvő időigénye nyomásának. Ezzel szemben rugalmas a szórakozásra, a társas érintkezésre fordított idő. Ez derül ki az 1976/77. évi adatokból is: a gazdálkodóknak lényegesen kevesebb idejük jut ezekre, valamint a tanulásra és szabad levegőn való mozgásra, sportolásra, mint a nem gazdálkodóknak. A csökkenés nemcsak a gazdálkodási időtől függ, hanem a megfigyelt személyek nemétől és korától is. A fiataloknál is van csökkenés, de lényegesen kisebb, mint az idősebeknél. A nemek szerinti különbség a főfoglalkozás és a háztáji gazdálkodás közötti viszonyban mutatkozik meg: a férfiaknál a főfoglalkozás munkaideje lényegében azonos az otthon is dolgozók, illetve a nem dolgozók esetében, ezzel szemben a nőknél a háztáji gazdasággal is rendelkezők számottevően kevesebb munkaidőt fordítanak fő foglalkozásukra.

Érdekes összefüggés tapasztalható a nők háztartási munkája és háztáji tevékenysége között. A gazdálkodó nők fél—egy órával több időt fordítanak háztartásukra, mint a nem gazdálkodók. Ebből arra lehet következtetni, hogy itt életstílusbeli különbségről is szó van: a háztáji gazdasággal rendelkezők nagyobb fontosságot tulajdonítanak a hagyományos házi feladatok ellátásának is.

Visszatérve arra a kérdésre, hogy igaz-e hogy a háztáji és a kisegítő gazdaságokban végzett munka önkizsákmányolás, igennel kell válaszolni az időmérleg adatok alapján, ha feltételezzük, hogy e munka végzése robot jellegű, melyet kizárólag a nagyobb jövedelem érdekében vállalnak az emberek. E feltételezés jogossága azonban vitatható.

Aktív kereső férfiak és nők napi időbeosztása percben, aszerint, hogy háztartásuk rendelkezik e művelt földterülettel

	15–29		Férfi				15–29		Nő			
			30–39 éves		40–59				30–39 éves		40–59	
	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem
Főfoglalkozásként végzett munka	339	336	362	354	346	324	257	279	271	294	229	299
Háztáji, kisegítő munka	43	9	74	15	97	23	33	5	62	9	97	8
Háztartási munka	68	59	75	74	75	78	175	145	235	187	250	195
Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele	10	11	11	14	8	14	18	22	19	31	18	30
Személyes fiziológiai szükségletek	642	639	652	641	660	661	654	647	635	637	642	646
ebből alvás	493	491	496	494	493	495	514	505	496	495	497	496
gyermeknevelés	14	19	14	33	6	8	38	52	24	34	7	10
közlekedés	85	90	71	75	69	75	68	75	53	67	54	63
társas tevékenységek	50	56	34	41	33	45	36	42	24	31	29	39
Tanulás	16	21	5	16	4	9	14	19	6	13	—	2
Kulturális, szórakoztató tevékenység	126	139	114	139	119	163	118	115	101	112	104	128
Szabad mozgás, testedzés	16	33	8	22	6	21	15	24	5	14	3	11

Aktív kereső férfiak és nők napi időbeosztása percben, aszerint, hogy háztartásukban folytatnak-e kisgazdasági állattartást

	15–29		Férfiak 30–39 éves				40–59		15–29		Nők 30–39 éves		40–59	
	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem
	Főfoglalkozásként végzett munka	345	330	372	346	348	325	263	271	256	302	234	298	
Háztáji, kisegítő munka	48	9	88	15	111	17	39	3	78	5	110	8		
Háztartási munka	65	62	72	81	70	83	175	147	246	188	253	198		
Vásárlás, szolgáltatás igénybevétele	9	10	9	15	7	14	18	23	17	30	17	29		
Személyes fiziológiai szükségletek	647	646	647	636	658	659	655	657	634	635	635	647		
ebből alvás	498	498	491	486	489	496	377	573	493	495	492	498		
gyermeknevelés	12	19	13	31	5	9	33	55	22	34	6	10		
közlekedés	86	86	71	77	66	78	72	71	51	66	52	62		
társas tevékenységek	49	56	35	40	32	44	37	41	25	31	27	37		
Tanulás	13	23	4	15	5	10	13	17	4	14	–	3		
Kulturális, szórakoztató tevékenység	125	137	104	144	116	161	112	119	98	111	97	130		
Szabad mozgás, testedzés	13	32	5	23	4	22	11	25	3	16	3	9		

Éppen az időmérleg adatok kategorizálása során merültek fel olyan problémák, amelyek felhívták a figyelmet, hogy egyes tevékenységek nem minősíthetők mereven, mert jelentésük az emberek számára többféle lehet. Így például vannak, akik bizonyos keresettel is járó munkákat szórakozásként végeznek, szabadon választva azokat, más, úgynevezett szabadidős tevékenységek helyett.⁵ Ez vonatkozhat egyes háztáji munkákra is. A szórakozási tevékenységek közé sorolt hobby jellegű aktivitás és egyes háztáji munkák között nehéz éles határt húzni. Ki lehet fáradni a kedvel végzett munkákban is, de ez éppen úgy áll az aktív jellegű kikapcsolódást szolgáló tevékenységekre is, például a sportolásra, a barkácsolásra, sőt az olvasásra is. Valószínű, hogy az egészségi károsodást okozó túlterhelés nem egyszerűen a hosszabb munkidőből következik, de még a fizikai megerőltetés sem elegendő, hanem e mellett lényeges a mentális feszültség is, mellyel a munka jár. E feszültség kísérője lehet a családi munkának is azokban az esetekben, ha a család erején felüli célokat tűz ki maga elé a nagyobb jövedelem érdekében, azonban ha a célok mérsékeltek, akkor az otthoni munka végzésének nagyobb rugalmassága kisebb feszültséggel járhat, a munka látható eredménye pedig az alkotás élményét keltheti.

Nincsenek még adataink azok időfelhasználásáról, akiknél a családi gazdálkodás a fő kereseti forrás. Biztos, hogy nálunk a munkával töltött idő hosszabb, mint azoknál, akik csak mint alkalmazásban állók dolgoznak. Számolni kell egy új típusú feszültséggel: az önálló vállalkozás kockázatának feszültségével. Ezeket a negatívumokat viszont ellensúlyozhatja a munka változatosága, a feladatok összetettsége és a pontosan lemérhető siker, amennyiben a vállalkozás nem szenved hajótörést. A negatív következményű önkizsákmányolás a családi gazdálkodás ezen típusánál sem szükségszerű, bár veszélye kétségtelenül adott, főleg a jelenlegi periódusban, amikor sokan néhány év alatt kívánják szerencsájüket megtalálni.

A családi gazdálkodás vitathatatlanul emeli a családok életszínvonalát. Kérdés viszont, hogy miként hat a többi családi funkció ellátására, például a gyermekvállalásra és mennyiben befolyásolja a családok stabilitását. Nincsenek még olyan empirikus vizsgálatok, amelyek segíthetnének e kérdés megválaszolásában, de az egyes funkciók és a társadalmi-gazdasági tényezők között már felderített összefüggések alapján megkockáztathatunk néhány feltételezést.

Valószínű, hogy a családi gazdálkodásnak egyaránt van pozitív és negatív hatása a gyermekvállalásra. Biztos, hogy sok család csak azért vállal gyermeket, mert a háztáji, kisegítő gazdaságok jövedelme biztosítja a gyermek eltartásához szükséges többletet, különösen abban az időszakban, amikor az anya átmenetileg otthon marad. Amennyiben a családi gazdálkodás színtere a lakóház közvetlen szomszédsága, úgy az anya a gyermekgondozási szabadság ideje alatt is képes bizonyos munkákat rendszeresen elvégezni a családi gazdaságban az egészen kis gyermek ellátása mellett. Ha nincsenek az anyának olyan törekvései, hogy tanult szakmájában érjen el sikereket, akkor a családi gazdálkodás eredményessége hozzájárulhat további gyermekek vállalásához. Ha viszont az anya nem kívánja foglalkozásának gyakorlását hosszabb időre megszakítani, s a tanult szakmában kíván eredményeket felmutatni, akkor az – hogy még a főfoglalkozás

és a gyermeknevelés mellett további feladatok hárulnak rá a háztáji, kisegítő gazdaságban is – hozzájárulhat a gyermekvállalás minimalizálásához.

A családok stabilitásában, instabilitásában *háromféle tényező* játszik szerepet. Az első a házastársak közötti viszony alakulása s ezen belül az érdekellentétek, konfliktusok és ezek kezelése. Vizsgálatok bizonyítják, hogy az érdekellentétek nagysága, a konfliktusok mérete nem elégséges annak megjóolásához, hogy a házasságok fennmaradnak-e vagy felbomlanak. Függetlenül a házastársi ellentétek kimenetele attól, hogy a házasságokat az ellentétek dacára milyen érdekazonosság kapcsolja össze, milyen veszteséget jelentene mindkettőjük számára a házasság felbomlása, továbbá, hogy milyen normák befolyásolják őket, és hogy környezetük milyen irányban hat rájuk. Ezek alkotják a tényezők második csoportját. A harmadik csoportba azok a kilátások sorolhatók, amelyek a házasság felbomlása esetén várnak rájuk, a házasság helyébe lépő alternatívák. A családi gazdaság a második tényező-csoportba sorolható. Mind a két fél számára a közös gazdaság érték és anyagi helyzetük romlásával járna az együttes munkával elért jövedelem kiesése.

Nem állnak rendelkezésre a válásokra vonatkozó statisztikai adatok a családi gazdálkodás előfordulása vagy hiánya szerinti bontásban, s így közvetlenül nem ellenőrizhető a fenti feltételezés helyessége. A társadalmi osztályok szerinti bontásból viszont az tűnik ki, hogy a válási adatokat a házassági adatokkal egybevetve alacsonyabb a válási hányad ott, ahol férj és feleség egyaránt szövetkezeti paraszt, azaz ahol a leggyakoribb, hogy a házaspár háztáji gazdasággal rendelkezik. A válási hányad e csoportnál 40%-kal alacsonyabb, mint az összes elvált aránya a házasságokhoz képest.

A fő jövedelmi forrásként folytatott családi gazdálkodás a családoknak csak egy kis hányadára lesz jellemző az elkövetkező évtizedekben is. A családi gazdálkodás fő formája a kisegítő mezőgazdasági termelés marad. Ennek viszont súlya megnövekedhet, amennyiben megvalósul néhány jelenleg megfogalmazódó népesedéspolitikai és szociálpolitikai elképzelés. Ilyen gondolat a meghosszabbított időtartamú gyermekgondozási szabadság, vagy a gyermekes asszonyok nagyobb mértékű, hosszabb időn át tartó részfoglalkoztatása. Mind a kettő mellett a jelenleginél több lehetőség adódna a háztáji, kisegítő gazdaságokban végzett munkára. Mindenesetre kívánatos lenne, ha a szociálpolitikai elképzelések alapján elkészített rendelkezéseknél figyelemmel lennének a családi gazdálkodások jelenlegi szerepére, de ugyanúgy a gazdaságpolitikai intézkedéseknél arra, hogy ezek milyen formában hatnak a családok funkcionálásának alakulására, mennyiben erősítik vagy gyengítik azt a társadalmi intézményt, amelyet változatlanul nélkülözhetetlennek tartunk a társadalom egészének működéséhez.

IRODALOM

1. *Ogburn, William F.*: The family and its Functions. In: Recent Social Trends. Report of the President's Research Committee on Social Trends. New York, 1934., *Parsons, Talcott – Bales, Robert F.*: Family, socialization and interaction process. Glencoe, 1955; *Goode, William J.*: The family. Englewood Cliffs, 1964.; *Michel, Andrée*: The Sociologie de la famille et du mariage. Paris, 1972; *König, René*: Die Familie der Gegenwart. München, 1974.
2. *Kulcsár Kálmán*: A család a mai szocialista társadalomban = Társadalmi Szemle, 1963. 12.; *Kulcsár Kálmán*: A család helye és funkciója a modern társadalomban. In: *Lőcsei Pál* (szerk.): A család és a házasság a mai magyar társadalomban. Budapest, 1971. *H. Sas Judit*: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Budapest, 1976. *Kósa Erzsébet*: Adalékok a mai magyar család generációs viszonyainak alakulásához. In: *Lőcsei Pál* (szerk.) i. m.
3. Központi Statisztikai Hivatal. Időmérés I–II. A magyar társadalom életmódja az 1976–77. évi időmérés felvétel alapján. Főmunkatársak *Andorka Rudolf, Falussy Béla, Harcsa István*. Budapest, 1982.
4. *H. Sas Judit*: i. m.
5. A tevékenységeknek az időmérés vizsgálatok alkalmával való besorolási problémáiról lásd *Cseh-Szombathy László – Surányi Bálint*: Az életmód statisztikai vizsgálatának néhány kérdése = Statisztikai Szemle, 1974. 4.